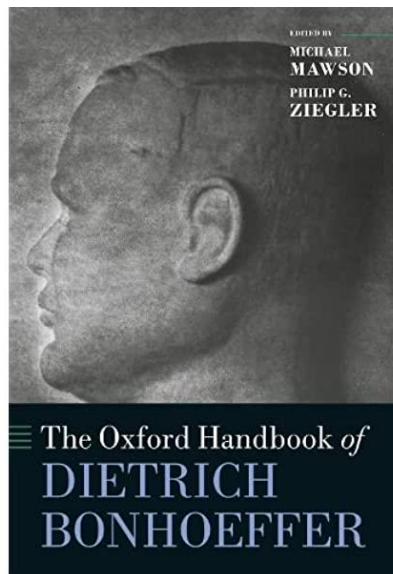

Bonhoeffer Werkgezelschap Nederlandstalig

13 maart 2023

Presentatie over Michael Mawson – Philip Zieger (eds.). *The Oxford Handbook of Dietrich Bonhoeffer*. Oxford 2019

In een prestigieuze serie van Oxford University Press verscheen in 2019 het Oxford Handbook of Dietrich Bonhoeffer. Een flink uit de kluiten gewassen boek onder redactie van Michael Mawson en Philip Ziegler.

Het is echt een academisch boek. Het geeft je op tal van terreinen een kritisch overzicht van wat momenteel de stand van het onderzoek is.

Als je van DBW [Dietrich Bonhoeffer Werke] de eerste vijf delen neemt dan zie je dat dit op zich een fragmentarisch oeuvre is dat vermoedelijk – op Nachfolge na – volledig in de vergetelheid zou zijn geraakt ware het niet dat Eberhard Bethge in 1948 een eerste editie van *De Ethiek* uitgaf en in 1951 *Widerstand und Ergebung*. Waarbij vermeld mag worden dat de eerste druk van de *Ethiek* kennelijk weinig aandacht trok. De tijd was er, enkele jaren na het beëindigen van de oorlog niet rijp voor. Bovendien was Bonhoeffer in kerkelijke kringen verdacht vanwege zijn link met het verzet tegen Hitler. Pas door *Widerstand und Ergebung* trok Bonhoeffer na 1951 werkelijk de aandacht.

Inmiddels zijn we vele jaren verder. De interesse voor Bonhoeffer is veel breder geworden dan het geval was in de jaren zestig toen B. voor alles de theoloog van de secularisatie was. Je kunt bijna geen theologisch thema verzinnen t.a.v. Bonhoeffer of er is wel niet een monografie aan gewijd. De bijdrage van Bram Sneep later in deze bijeenkomst is daar een getuige van.

Het Oxford Handbook of Dietrich Bonhoeffer brengt deze kennis in een handzaam formaat bij elkaar.

Het boek is een beetje te vergelijken met een andere verzamelbundel.

Dat was *The Cambridge Companion to Dietrich Bonhoeffer* uit 1999, onder redactie van John W. de Gruchy. Dat boek bestond uit 13 verschillende hoofdstukken en viel uiteen in twee delen:

1- Bonhoeffers leven en erfenis

2- Belangrijke thema's uit Bonhoeffers theologie.

Waarbij opviel dat de opstellen uit het tweede deel bijna allemaal zelfstandige opstellen waren zonder dat steeds een overzicht van het onderhavige onderzoek werd gegeven. Dat laatste wordt in de bundel van Mawson en Ziegler meestal wel gedaan. Je vindt er ten aanzien van een bepaald thema doorgaans niet alleen de visie van de schrijver zelf maar je krijgt ook een overzicht van belangrijke eerdere studies. Op die manier zijn de hoofdstukken zeer geschikt om een snel overzicht te krijgen van de stand van het onderzoek – compleet met vrij uitvoerige literatuurlijsten. Kortom, was de *Cambridge Companion to DB* meer populair en inleidend, het *Oxford Handbook* heeft een meer academische inzet.

De hoofdstukken van het *Oxford Handbook* zijn gerangschikt in vijf delen:

- **Part 1: Life and context:** acht hoofdstukken van Bonhoeffer de student tot en met B. de prediker

- **Part II: Theology and doctrine:** tien hoofdstukken over centrale thema's uit de systematische theologie. De keuze om het zo te doen kan de indruk wekken dat Bonhoeffer hier in een soort systematische mal wordt gelegd terwijl zoals gezegd zijn oeuvre eerder onaf is. Bij het lezen heb ik daar echter geen last van gehad. Een eye-opener voor mij persoonlijk was hoe in het openingshoofdstuk van Michael Mawson over 'Bonhoeffer en de Schrift' zijn boekje over de Psalmen als het Gebedsboek van de bijbel functioneert. Voor mij aanleiding om dit laatste officiële geschrift van Bonhoeffer voor het eerst eindelijk eens te lezen. Boeiende lectuur toen ik beseftte dat het lezen van de psalmen in die dagen onder druk stond.

- **Part III Ethics and public life**

In dit deel van het boek (met zes bijdragen) had de redactie misschien extra werk moeten verrichten. Lees je de hoofdstukken 19, 20 en 21 achter elkaar dan zijn er in het betoog behoorlijk wat verdubbelingen.

Hoofdstuk 22 van Ralf Wüstenberg over Religie en seculariteit was voor mij dan weer één van de meest boeiende opstellen van het boek. Bonhoeffer wordt hier vooral uitgelegd vanuit diens lezing van de levensfilosofie van Dilthey en gelegd naast het werk van Charles Taylor.

Dit is één van de hoofdstukken uit het boek die prachtig zouden kunnen dienen als basis voor gesprek in dit gezelschap. Zo zouden wij dit boek ook kunnen gebruiken.

- **Part IV Thinking after Bonhoeffer**

Het is met name in het vierde deel van het boek, *Thinking after Bonhoeffer* (met vijf bijdragen), dat gepoogd wordt een brug te slaan tussen het tijdbepaalde denken van Bonhoeffer en hedendaagse vragen.

In hoofdstuk 26 van Reggie Williams over 'Bonhoeffer and race' wordt ingezet bij *Sanctorum Communio* en *Akt und Sein* als geschriften waarin het persoonlijke principieel als een sociale categorie wordt gezien [387]. Vervolgens wordt ingegaan op Bonhoeffers jaar in New York als een fundamentele nieuwe ervaring en het feit

dat na terugkeer uit New York in de samen met Franz Hildebrandt geschreven catechismus oorlog en racisme expliciet worden afgewezen [392]. Tegelijk moet dan helaas geconstateerd worden dat ook Bonhoeffer in de Joodse kwestie halverwege is blijven steken. De gevoeligheid die hij had ontwikkeld t.a.v. de Black community in de VS kon ook hij niet direct vertalen naar de jodenvervolging in Nazi Duitsland.

Ook in deel IV zit een boeiend hoofdstuk over Bonhoeffer en feministische theologieën. Jennifer McBride plaatst Bonhoeffer hierbij volop in zijn eigen tijd als een patriarchaal denker. Van *Communio Sanctorum* tot en met de huwelijkspraak uit mei 1943 voor Eberhard Bethge en Renate Schleicher is er een continue lijn van patriarchaal denken te vinden. Ook al zijn man en vrouw gelijk geschapen voor God toch betekent dat niet dat je in de praktijk een vorm van gelijkheid tussen man en vrouw zou moeten nastreven. McBride constateert dat juist hier de christologische hermeneutiek die je elders wel kunt vinden begraven wordt onder een veronderstelde scheppingsorde [367]. Ze verwijst daarbij ook naar materiaal uit de Finkenwaldetijd en naar de manier waarop in de Ethik de leer van de mandaten wordt uitgewerkt.

- Part V studying Bonhoeffer

Hier is o.a. een hoofdstuk te vinden waarin geschetst wordt hoe in de VS twee kampen zijn ontstaan. Het ene, evangelische kamp leest de biografie van Eric Metaxas, het andere, liberale kamp die van Charles Marsh. Net zoals Republikeinen en Democraten geen poging doen elkaar te ontmoeten zo zijn ook deze twee interpretaties van Bonhoeffer twee aparte werelden.

Tot zover een korte rondleiding door het boek. Een paar punten die mij opvielen:

- Meeste aandacht voor de Ethik?

Om te beginnen: welk deel van het werk van Bonhoeffer krijgt in deze bundel de meeste aandacht?

Verspreid door het boek staan iets meer dan honderd langere citaten die een aparte opmaak hebben. Kerncitaten zagezegd [zie de bijlage op p. 5 van dit document] iets meer dan een derde van de langere citaten komt uit de Ethik [38 van de 106]. Voor de helft daarvan vind je die in het derde deel van het boek, *Ethics and public life*. Dat heeft ten dele te maken met de eerder geconstateerde overlap tussen de hoofdstukken 19 tot en met 21.

Maar ook los daarvan: zou het kunnen zijn dat in onze tijd de aandacht verschoven is van W&E naar de ethiek?

- Bonhoeffer als Luthers theoloog

Het volgende punt is wellicht een open deur maar noem ik toch. Bonhoeffer was als theoloog allereerst groot geworden in de Lutherse traditie. Lees je het boek van A tot Z dan valt het op hoe vaak dit wel niet aandacht krijgt. Keer op keer wordt een link gelegd tussen een bepaalde gedachtegang van Bonhoeffer en zijn lutherse traditie, ook bijvoorbeeld als het gaat om de duiding van gedichten van Bonhoeffer.

B. doet overigens wel op enkele punten aan correctie van Luther of misschien beter het Lutheranisme. Een ongebreidelde wereldlijke macht wordt afgewezen. In de ethiek wordt de scheppingsorde onderscheiden van de orde van de onderhouding.

- Rode draad: de christologie

Is er een soort rode draad te vinden in deze studie? Naar mijn indruk valt die – maar ook dat is niet verbazingwekkend – te vinden in de christologie. Keer op keer wordt verwezen naar de gedachte van de christologische Stellvertretung. Dit is het soort boek waarin je gerust een term tegen kunt komen als ‘Christologische ontologie’.

Tot slot drie praktische zaken

1/ Verwijzingen naar DBWE zijn niet zomaar te vertalen naar DBW

In dit boek loop je tegen een praktisch probleem aan dat je voortdurend tegenkomt bij lezing van engelstalige studies over Bonhoeffer.

De complete uitgave van Bonhoeffers werk is inmiddels uitgegeven in een engelse parallelvertaling, beter bekend als DBWE: Dietrich Bonhoeffer Works English. In een enkele publicatie worden citaten zo weergegeven dat niet alleen de vindplaats in DBWE gegeven wordt maar ook de oorspronkelijke plaats in DBW. Dan heb je geluk en kun je alles vinden, ook in je eigen boekenkast waar alleen DBW staat. In het Oxford Handbook is dat helaas niet het geval. Heb je alleen de beschikking over de duitstalige editie dan loop je dus vast bij het opzoeken van citaten. Bij mijn weten bestaat er geen bestand waarin DBWE en DBW naast elkaar in kolommen staan...

2/ Vaak alternatieve vertalingen geboden van DBWE

In aansluiting hierop is er nog een observatie te maken. In principe wordt geciteerd uit DBWE: *Dietrich Bonhoeffer Works English*. Naar mijn schatting komt het enkele tientallen malen voor dat de geboden vertaling van een belangrijk citaat een correctie is op de vertaling die je in DBWE kunt vinden. Dat betekent lijkt mij niet dat DBWE een slechte vertaling van het Duitse origineel zou zijn. Het betekent wel dat waar mensen bezig zijn met een dieptestudie van een bepaald aspect van Bonhoeffers werk zij in hun vertaling toch net andere keuzes maken. Ik ben benieuwd of leden van dit gezelschap hier wel meer tegen aan zijn gelopen, dat je in een Engelstalige publicatie een vertaling tegenkomt die je maar zozo vindt.

3/ Prijs een belemmering het aan te schaffen?

Als laatste praktische opmerking: dit boek is helaas erg duur. De hardcover editie kun je vinden voor een bedrag tussen 94,- en 97,-. E-book kost tussen 67 tot 84,-. Dat zijn prijzen die eigenlijk alleen voor instellingsbibliotheken zijn. De hoofdprijs betaal je voor een hardcover-editie. Daarbinnen in zit echter een boek met een geplakte rug; het is niet echt een gebonden boek. Van Oxford University Press had ik wel iets anders verwacht.

Tot slot: in deze bundel zitten enkele fundamentele hoofdstukken die goed zouden kunnen dienen voor een bespreking in dit gezelschap. Geen lectuur voor op het nachtkastje, wel geschikt voor een studieuze bespreking!

Hilversum, 17 maart 2023
Erik van Halsema,

Bijlage: de verdeling van 106 kerncitaten over het boek

	Deel 1. Life and context	Deel 2. Theology and doctrine	Deel 3 Ethics and public life	Deel 4 Thinking after Bonhoeffer	
DBW 1		5		3	8
DBW 2		3			3
DBW 3		3		1	4
DBW 4		8	1		9
DBW 5		4		2	6
DBW 6	1	12	19	6	38
DBW 7					0
DBW 8	5	7	2	3	17
DBW 9		2			2
DBW 10	3	1		1	5
DBW 11	2	1	1	1	5
DBW 12	1	1			2
DBW 13					0
DBW 14	2	3	1		6
DBW 15					0
DBW 16		1			1
DBW 17					0
	14	51	24	17	106